

JASENOVAC

Zapisnik

rađen od 31. maja 1945. do 11. juna 1945 u Okružnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku, o saslušanju Langfelder Otona iz Osijeka, povratnika iz logora Jasenovac.

Prisutni

- 1) Dr Pavle Vinski, pravni referent okr. komisije
- 2) Pavle Brnjevarac, zapisničar

Pristupa ovoj komisiji pozvani Langfelder Oton, rodom iz Đakova, živi u Osijeku, star 29 godina, sin Mije i Jozefine, rođene Honig, vjere jevrejske, po narodnosti Jevrej, te nakon što je opomenut na kazivanje istine i na posljedice krivog iskaza, izjavljuje:

Bez ikakvog stvarnog razloga, uhapšen sam u Osijeku 5. augusta 1941, u noći, od strane osiječke đačke ustaške satnije, koja me je dotjerala u osiječku policiju. Ovdje mi je smjesta oduzet sav novac kojeg sam imao kod sebe, sat i sve moje isprave. Sve ovo oduzeo mi je osiječki policijski agent Đurić. Sa ostalim tamo već se nalazećim uhapšenici-ma, od pripadnika iste osiječke đačke ustaške satnije otjeran sam u garnizonski zatvor. Sedmog augusta 1941. svi smo otjerani, pod jakom stražom, na osiječku stanicu, gdje smo utovareni u vagone koji su odmah zatvoreni. Ovaj transport za logor bio je drugi po redu iz Osijeka. Transport je do stanice vodio zapovjednik redara, Dragutin Majer iz Osijeka, a transportirani smo noću pod veoma jakom stražom. Tjerale su nas ustaše. Znadem da je cijeli transport pratila ustaška đačka satnija iz Osijeka. Osim Dragutina Majera, međutim, nisam nikoga poznavao.

Nakon što smo utovareni u vagona potpuno posebnog transporta, vagoni su zaplombirani tako da se iz njih uopće nije moglo napolje.

Naš vlak, kada je stigao u Zagreb, stao je vani kod Savskog mosta i ustaše nisu dozvoljavale da se bilo tko vagonima približi. Hrane nismo dobivali, pa je čak bilo zabranjeno i pripadnicima Crvenog krsta da se vagonima približe i da nam podijele vodu ili hranu. Naravno da vagoni nisu otvarani niti za obavljanje velike ili male nužde.

Transport koji je odnosnog dana iz Osijeka pošao, sastojao se pretežno od Židova i nešto Srba. Kuda je taj transport trebao ići, nije mi bilo uopće poznato.

Koliko se danas još mogu sjetiti, u tom su transportu sa mnom bili još i slijedeći:

Lebl Joško iz Osijeka, koji je koncem 1944. ubijen od logorskog satnika u Jasenovcu,

Ilija i Leo Kohn, oba iz Osijeka, koji su stradali, i to – prvi je odveden dana 20. aprila 1945. u Lonju, a drugi je ubijen još 1941. u logoru Jasenovac broj 2,

Horvat Ivan, iz Osijeka, koga su ustaše ubile 1941. u Krapju,

Ritscher Slavko, iz Osijeka, ubijen 1941. u Jasenovcu od strane Štirove satnije,

Ilija Krakauer, iz Osijeka, koji je bio u Lonji sve do 1945, a da li je živ, ne znam

Gomboš Pavle iz Osijeka, koji je ubijen 1942. u Bistrici, na Badnjak, po satniku Filipović-Majstoroviću,

Grosepajs Josip, iz Osijeka, koji se vratio kući,

Güns David, iz Osijeka, koji je bio živ u Jasenovcu i radio u kožari sve do poslednjeg dana, a čija mi je sudbina nepoznata,

Kon Vlado, iz Osijeka, koji je do poslednjeg dana bio na radu u kožari Jasenovac, a čija mi je sudbina nepoznata,

Hollstein N, iz Osijeka, čija je žena radila na blagajni u kazalištu, a koga je 1941. ubila osječka Štirova satnija,

Kremen ing. N., iz Osijeka koji je bio živ do poslednjeg dana u Jasenovcu, a radio je u lančari, grupa I, no čija mi je sudbina sada nepoznata,

Krašo ing. Dodik, iz Osijeka, koji je također bio živ do poslednjeg dana u Jasenovcu, radeći u lančari, a čija mi je sudbina također nepoznata,

Beck Marko, iz Osijeka, za koga znam da je bio živ 22. aprila 1945,

Beck Bajo, iz Osijeka, koji je umro u Jasenovcu 1942. od tifusa pjegavca,

Fischer N., mesar iz Osijeka, i njegov sin, kome ime ne znam. Prvi je ubijen godine 1941. u Jasenovcu, u logoru II, nije mi poznato od koga, a drugi je ubijen u logoru I od strane Štirove osiječke satnije 1941,
Heisler N., (mladi), iz Osijeka, koga su ubile ustaše u Krapju 1941,
Deutsch Vlado, iz Osijeka, koga je ubio logorski satnik u Jasenovcu, u logoru I, u martu ili aprilu 1943,
Božan N. N., (oboje) iz Osijeka, pogubljeni 1942. u Jasenovcu,
Leitner Milan i njegov brat, iz Osijeka. Prvi je ubijen u Krapju 1941, a drugi također 1941, no ne znam gdje,
Lang N. N., iz Osijeka (jedan od njih je bio pri kazalištu). Pogubljeni su oba 1941. u Jasenovcu,
Gomboš Lacika, iz Osijeka, bio je živ do poslednjeg dana u Jasenovcu i radio u krojačnici.

Od drugova Srba nisam poznavao ni jednoga, no znadem da su skoro svi bili tramvajci i carinici.

Dana 9. augusta 1941. stigao je ovaj transport u Gospić. Nakon istovara, otjerali su Srbe u kaznionicu, koja se nalazila u samom Gospiću, dok su sve Židove otjerali na jednu pustaru zvanu Ovčara, koja je bila preuređena u logor, a koja se nalazila nekih 4–5 kilometara od Gospića. Tjerali su nas iste ustaše osiječke đачke satnije.

Ova pustara bila je ograđena zidom, a okolo su bile same štale u kojima smo spavali. Tamo sam već zatekao drugove i drugarice iz Bosne, Koprivnice, Križevaca i Varaždina, te drugih mjesta.

Sjećam se da sam tamo zatekao slijedeća lica:

Iz *Osijeka*: Bittel Simona, Hacham Marka, Hacham Izidora, Hacham Abiku, Rottmann Ota, Zimmermann Pavla, direktora Gomboša, Willcheim Roberta, Schorsch dr Alfreda, Horn Petra (studenta), dr Hanna, Hechta, apotekara Sternberg Gustava.

Iz *Beča*: Placha Lea, za koga znam da je bio živ do poslednjeg dana.

Iz *Bosanskog Broda*: braću Pesah.

Iz *Broda n/S*: Klein N. (koji je vršio funkciju logornika).

Iz *Križevaca*: Goldbergera, knjižara.

Iz *Varaždina*: Micki Slavka, Blass Marijana i njegovog bratića također Blassa, Wiener Bernarda.

Iz *Bjelovara*: Pollak Ernesta (bojadisaona), Wolfa (keksi).

Iz *Našica*: Sonnenschein Hugoa i njegovog brata Čerkovskog (koji je kasnije utekao u partizane), Erlicha (mladog).

Iz *Koprivnice*: Fuchs Mira.

Iz *Zagreba*: Sohr Pavla, Sternberg Oskara, Tolnauer dr Nikolu.

Iz *Sarajeva*: dr Gaona (liječnika), dr Perića (liječnika), dr Kunortija (liječnika).

Iz *Siska*: Deutsch dr Luja.

Iz *Zavidovića*: braću Musafija.

Iz *Koprivnice*: rabina i njegovog sina.

Ostalih se više ne mogu sjetiti.

Zapovjednikom logora bio je nadporučnik ustaša Milan Pudić, navodno Hercegovac. Ovdje se u logoru nije tuklo, niti je itko ubijen. Hrana je bila slaba. Po obroku se davalo dva-tri krumpira. Mlađi su se ljudi javljali na poljske radove, pa sam se i ja tako javio. Radili smo kod seljaka na selu, a čuvani nismo bili osobito, jer su seljaci kod kojih smo radili bili odgovorni za nas. Spavalo se također u selu. Ja sam išao na rad u Lički Osik, gdje sam radio na žetvi. Sa mnom su tamo bili braća Pesah, iz Bosanskog Broda, i Santo Montiljo, drugih se sada više ne sjećam. U logoru Ovčara bio sam svega jedan dan, sve ostalo vrijeme bio sam na selu.

Radio sam tako nekih deset dana, kada najednom dođe zapovjed da se svi imademo vratiti u logor Ovčaru. Navodno zato što će logor biti raspušten i mi ćemo biti pušteni kući. Pod tom impresijom mi smo se svi vratili, iako je bilo mogućnosti za bježanje. Stvar je bila u tome da su Talijani imali da okupiraju Gospić.

Oko 20. avgusta 1941. u noći, u 11 sati, mi smo utovareni u vagon. Na naše najveće zaprepaštenje, vagoni su ponovno zaplombirani i mi smo krenuli u nepoznatom pravcu, prema Zagrebu. Pratile su nas ustaše, za koje ne znam kojoj su jedinici pripadali. Prolazeći kroz stanice, upadale su u naše vagon. ustaše te su nam popljačkali još ono malo što smo kod sebe imali. Tako smo stigli u Jasenovac.

Iza mene, i to idućeg dana, krenula je iz Gospića još jedna druga partija koja je stigla u Jastrebarsko, a odatle, nakon osam dana prebačena je u Jasenovac, i to samo muškarci, dočim su žene ostale u Jastrebarskom.

Putovanje od Gospića do Jasenovca trajalo je dva dana. Za to vrijeme nismo primili ništa niti za jesti niti za piti, a niti smo mogli iz vagona napolje izaći.

Zajedno sa mnom u vagonu su bili: Bittel, Zimmermann, Rottmann, Lebl Joško, Kohn Ilija, Kohn Leo, koprivnički rabin sa svojim dvanaestogodišnjim sinom, Deutsch Vlado, Božan, Montiljo Santo, Bröder Milan i drugi, kojih se više ne mogu sjetiti.

Mi smo bili otpremljeni u Jasenovac, u logor br. II. Taj se logor nalazio na 5–6 kilometara od stanice, u blizini šume. Od ceste bio je također udaljen oko dva kilometra, tako da smo od svijeta bili potpuno odsječeni. U logor su nas dopratile jasenovačke ustaše i tamo smo prihvatani bez pravljenja popisa došljaka.

Logor se sastojao od tri barake (njemačke) sagrađene svaka za oko hiljadu ljudi. Odmah smo morali ogradu od žice sami napraviti. Spavalo se na pričnama. Bila su tu zapravo dva logora: židovski i srpski, jedan kraj drugoga. Napominjem da je, poslije vlaka sa Židovima, iz Gospića odmah došao i vlak sa Srbima. U prvom židovskom transportu bilo nas je oko 1500 ljudi, dočim ne znam koliko je Srba prvi puta dopremljeno. Ali, znadem da su nas tovarili oko 50 do 75 ljudi u jedan vagon.

Pored ograđivanja žicom, prvo se ukazala potreba za izgradnjom kuhinje. Ujedno, odmah smo gradili i bunar, da bismo imali vode. Napominjem da je hrana u ovom logoru bila očajna. Dobivali smo malo kupusovog lišća skuhanog u vodi, bez soli, bez masti, a kruha uopće nismo dobivali.

Zapovjednik ovog logora broj 2 bio je ustaški poručnik Ljubo Miloš.

Sve do oktobra mjeseca 1941. u tom logoru nisu vršena nikakova klanja niti ubijanja. Židovi su zatim sami izabrali vođstvo logora, pa su u njega ušli: dr Büchler iz Zagreba, kao logornik, zatim Reich iz Zagreba, Rotter iz Križevaca, dr Tolnauer iz Zagreba, a kasnije Diamantstein, koji je kasnije dobio sve logore preko sebe. Direktnog kontakta sa ustaškim vlastima nije bilo, nego jedino preko ovog vođstva.

U logoru broj 2 bio sam oko tri tjedna, sve dok se nije izgradio. Kako je dolazilo sve više i više zatočenika u Jasenovac, a ovaj je postao premalen, pristupilo se izgradnji novog logora, te sam ja bio određen da radim na izgradnji tog novog logora.

Naročito se ukazala potreba za izgradnjom novog logora poslije dolaska zatočenika iz Slane (sa otoka Paga), koji su većinom bili Zagrepčani.

Novi logor nazvao se Jasenovac II, a izgrađivan je u blizini Krapja, kojih 20–25 kilometara od Jasenovca. U još neizgrađen logor strpali su ljude koji su spavali sve dok logor nije bio izgrađen, pod vedrim nebom ili u malim improviziranim bajtama.

Nedugo iza toga, pošto se broj zatočenika sve više povećavao, pristupilo se izgradnji i trećeg logora, kasnije nazvanog Krapje. Tu su postojale tri velike barake, ali bez krova. Oko 1500 ljudi prebačeno je iz logora Jasenovac II u Krapje na gradnju novog logora, koja je trajala oko osam dana. Hrana je i tu bila strahovito loša. Dobivalo se samo dva obroka dnevno, i to u podne tri krumpira, a naveče supu od kupusa.

Nakon što je logor Krapje izgrađen, otpočeo je rad na šumskom poslu. Šuma je bila udaljena oko sedam kilometara i tu su se vadili hrastovi sa korjenjem. Postupak prema logorašima ovdje je bio strahovit. Radilo se tu uglavnom na isušivanju Lonjskog polja. Ovdje je otpočelo ubijanje i tuča nevinih zatočenika. Tukli su nas strahovito i ovdje je dnevno od batina podleglo šest do sedam drugova. Nadzor nad nama vodile su 13. i 17. ustaška hercegovačka satnija, a rukovodioci rada i progona bili su Luburić, Ljubo Miloš, Matijević i Matković.

Koliko se sjećam, na tom radu su ubijeni sljedeći Osječani: Horvat Ivan, Gomboš pećar i Gomboš Andrija. Svi oni ubijeni su iz pasije. Desio se slučaj, kao što je to bilo sa braćom Levy, krojačima iz Sarajeva, da su bili ubijeni jednim metkom i to tako da je jedan pogođen u glavu, drugi u pluća te je potonji još živ zakopan.

Rad u šumi otpočinjao je u pet sati ujutro, a završavao se u sedam sati naveče. Trajao je skoro dva mjeseca, dok nisu mlađi vraćeni natrag u logor Jasenovac II, a stariji su skoro svi na tom radu izgubili život.

Sjećam se da je na jevrejski Dugi dan (Jom Kipur) Židovska bogoštovna općina Zagreb poslala zatočenicima 400 kg mesa. To je ustašama bilo krivo pa su na nasip postavili teški mitraljez i tjerali zatočenike na radu trčećim korakom, po teškom skliskom i blatnjavom terenu. Tko je tada pao, bio je odmah ubijen.

Koliko još pamtim, na tom radu potučena su dva brata Mahlera iz Osijeka, te Willheim Robert.

Kada smo, usled velikih kiša, prestali sa radom u šumi, vraćen sam u Jasenovac I, gdje je počelo temeljito izgrađivanje logora, a ujedno i masovno ubijanje. Ovaj logor izgrađen je na zemljištu t.t. Bačić i drug, na kojem su se već nalazile ciglana i tvornica lanaca. Ovaj kompleks opletan je odmah žicom. Logor je dijelila Sava od Bosne. Sava je svake godine ovaj kompleks znala poplaviti, pa da se to ne bi desilo, pristupilo se izgradnji nasipa. Taj rad počeo je u oktobru 1941. i na njega su išli svi oni iz Jasenovca II, koji su bili sposobni. Kako je prijetila opasnost od poplave, forsiran je rad i danju i noću. Pošto je po nazoru ustaša ovaj rad

išao presporo, otpočelo se, u svrhu zastrašivanja, sa masovnim ubijanjem, te se može reći da je ovaj nasip sagrađen od kostiju Židova i Srba.

Nasip je sagrađen tako što su u zemlju zabijani kolci, koji su zatim opleteni granjem. Kako se ovdje radilo u blatu, zatočenici su se stalno klizali, te su tom prilikom tučeni i ubijani kundacima, kolcima, klani noževima i ubijani askericama. Dovoljno je bilo da je koji zatočenik nepoćudan, bio je odmah likvidiran. Ovim klanjem upravljali su: Ljubo Miloš, Matković, Matijević, Zrinišić, Alaga, osječka Štirova satnija, te razne satnije Hercegovaca i Ličana, kojima ne znam oznaku.

Nasip je bio gotov u novembru, otprilike za dva mjeseca. Za to vrijeme računam da je stradalo ovdje 500.000 ljudi.

Znađem da su od Osječana ovdje stradali Ritscher Slavko i sin mesara Fischera. Drugih se ne sjećam.

Poslije dovršenja nasipa, pošto je dnevno stizalo na stotine zatočenika, otpočela je izgradnja logora C-3, tzv. logora smrti. U tom logoru nije bilo nastambe. Bio je ograđen žicom, ljudi koji su ovamo dolazili bili su okovani i ostavljeni bez hrane i vode, te su tako podivljali da su jedva čekali da netko umre pa su ga tada pekli i jeli. Ovim logorom je upravljao ustaški poručnik Maričić. Logor je izgrađen u novembru-decembu 1941. Ovamo su dolazili obično svi koji nisu bili obrtnici. Ja u novom logoru nisam bio, no znađem da je iz ovog logora ing. Rosenberg obično spasavao sve obrtnike, pa se tako sjećam da je spasio i Luku Vlatkovića iz Sarajeva.

Ovaj „logor smrti“ postojao je šest mjeseci, a ukinut je odlukom ustaškog satnika Brkljačića.

Pošto sam neko vrijeme radio u taboru u Jasenovcu u skladištu odjeće i hrane, poznato mi je da je svakom logorašu oduzimana sva rezervna odjeća i hrana. Na hiljade pridošlica, međutim, uopće nisu vidjeli logor, nego su odmah upućeni kompom preko Save u Gradinu, gdje je vršena masovna likvidacija. Ovdje se ubijalo kovačkim čekićem i klalo se. Kada bi se Gradina prekopala, naišlo bi se na hiljade kostiju, jer su mučenici zakopani masovno.

Upravitelj likvidacije u Gradini bio je natporučnik Milan Pudić.

Nakon što je izgrađen Jasenovac I, otišao sam u novembru na izgradnju logora IV, koji se nalazio u samom mjestu Jasenovac. Tu je organizovana velika postolarija i krojačnica za vojne potrebe. Kasnije su ovdje, 1942. godine, izgrađene kožara, četkara i metlara na najmodernijoj osnovi, pošto su se krojačnica i postolarija preselile u Staru Gradišku.

U logoru IV, kamo sam i ja došao na rad u postolariju, 1941. godine logornik je bio neki Klein iz Broda na Savi, nadzornik postolarije bio je Sado Koen iz Sarajeva, u krojačnici Papo iz Sarajeva, a Vilim Rotter iz Križevaca kao zapovjednik rada. Od ustaša ovdje je bio neki Zagorac, kome ime ne znam. Tu nije bilo klanja, niti ubijanja. Sledovanje je bilo bolje i imali smo posebnu kuhinju, a dobivali smo i kruha.

Ovdje su, po mom sjećanju, radili Güns David, Grosepajs Josip, Lichtental Šmule i Rottmann Otto, svi iz Osijeka. Kako sam već ranije rekao, Otta je ubila osječka satnija, u njenoj zgradi, decembra 1941. godine.

Također, ovdje su radili: Salamon David, Lebl Joško, Hacham Abika, Kohn Ilija, Bittel Simon (kasnije), Auferber Miro (kasnije), Deutsch Vlado (kasnije), svi iz Osijeka, zatim Altarac Avram iz Sarajeva, Held Jakob iz Osijeka, koji je umro koncem 1944, Silberber Šimo i Lebl Tibor, oboje iz Đakova, Deutsch iz Osijeka, Perera iz Vinkovaca, poginuo 1944, Bruckner otac i sin iz Slatine kao kuhari, braća Pesah iz Bosanskog Broda, Graber, Hollender, Hajoš i Fuchs iz Zagreba, Weiss Rudolf i Glied Vilko, oboje iz Đakova, koji su pokušali bjekstvo, ali su ubijeni na stanici Jasenovac 1941. Ostalih se više ne sjećam.

U ovom logoru (broj IV) bio sam sve do 4. januara 1942, kada sam otpremljen u Staru Gradišku, jer je tamo preseljen cijeli šusteraj.

Išlo nas je oko 400. U Staroj Gradiški, u kaznionici, nalazio se logor. Tu smo prvi puta zatekli logorašice iz Bosne. Bile su ovdje žene, koje su došle iz Gospića i Jaske. Sjećam se nekih, porijeklom iz Zavidovića, Bijeljine, Tuzle, viđali smo ih, ali govoriti s njima nismo mogli. Bile su same Židovke.

Zapovjednikom logora u ono doba bio je natporučnik Orešković. Dijelom logora za žene upravljali su satnik Vrban i vodnik Bevanda.

Kada je otpočela velika ofanziva na Kozaru, u logor su dovođeni seljaci iz okolnih sela, koja su bila ispražnjena. Jedan broj žena i muškaraca otpremili su na rad u Njemačku, a ostalo je djelomično ostalo u Gradiški, dočim je jedan dio otpremljen u Jasenovac. Zloglasna kula bila je logorom žena i djece u Gradiški. Za vrijeme ofanzive na Kozaru u logoru se nalazilo oko 9000 duša, zbog čega se pristupilo masovnoj likvidaciji. Žene su odvedene u Jablanačku šumu, mnoge od njih tamo su najprije silovane a zatim poklane. Ovim zvjerstvima upravljali su vodnik Bevanda, vodnik Gagro i zastavnik Vrban. U isto vrijeme, tj. kada su Srbi dovođeni iz sela oko Kozare, u logoru je bilo i mnogo Hrvata, onih koji su bili osuđeni na tri godine, takozvani „trogodišnjaci“. Ovi su

htjeli da iskoriste metež koji je nastao dolaskom Srba, te su pokušali bjekstvo, ali su kod izlaza napadnuti strojnicama. Pokolj, koji je tada nastao u logoru, bio je strahovit. U ono vrijeme zapovjednikom logora bio je ustaški poručnik Gačić. Poslije ovog pokušaja bjekstva izdao je nalog da se svi preživeli „trogodišnjaci“ bace u samice, bez hrane i vode, gdje su poludjeli i poumirali. Svi oni bili su komunisti iz Zagreba, pretežno intelektualci.

Još 1942. godine, umjesto Gačića za zapovjednika logora došao je zloglasni Majstorović (svećenik) iz Jasenovca. On je lično postrijeljavao 50 Srba u logoru. I inače su individualne likvidacije bile veoma česte, gotovo uobičajene. Znam da je tako individualno likvidiran i neki Fried, iz Bosanske Gradiške, sa još osam drugih intelektualaca.

U Bistrici, kraj Gradiške, u šumi, bilo je Židova na radu. Majstorović je 1942. na sam Badnjak poklao 63 Židova, a među njima i:

Gomboš Pavla, Osijek; Lendavija, Osijek; Klopfer, Vinkovci; Fuchs Aron, Vinkovci; Schener, srednji brat, Sarajevo; Gaon (nijemi), Sarajevo; Gaon (postolar), Sarajevo.

Ostalima ne znam imena. Istoga dana, još na ekonomiji u Staroj Gradiška poklao je, pred cijelim strojem, Alkalaj Morica i Montilja Nisima, obojicu iz Sarajeva.

Godine 1942, u julu mjesecu, došla je jedna komisija na pregled logora. Za tu priliku djeca od jedne godine smještena su u ustašku bolnicu. Čim je komisija otišla, smjesta su djeca poklana. Izvršiocima toga zlodjela bili su Bevanda i Gagro, Vrban i ostali logorski satnici.

U novembru 1942. prebačen sam na rad u ekonomiju, gdje sam ostao do 18. augusta 1943. godine.

U maju-junu 1943. došla je u logor jedna grupa osječkih žena, koje su sve odvedene u šumu Jablanac i tamo likvidirane. Znam da je među njima bila Bittel Lilly, rođ. Löbl. Ostale ne poznajem.

Svi zatočenici u ovom logoru imali su broj na traci oko ruke, a umjesto svog imena morali su kazivati svoj broj. Do 1943. stanovalo se u kaznionici i spavalo na podu, a poslije toga u boksovima. Hrana je bila slaba, ali raznolika. Mesa nije bilo nikada. Obrtnici su imali bolju hranu, te su imali i kruha. Glad je u logoru bila ogromna, a strogost strahovita. Zbog krađe jednog klipa kukuruza strijeljan je dr Freund, pravnik iz Zagreba, a takovih slučajeva bilo je mnogo. Radi navodnog širenja propagande pobijeni su u zatvoru mnogi ljudi, među njima Milan Freund, vlasnik tvornice papira u Zagrebu, Bruckner iz R. Slatine, Albahari, krojač iz Sarajeva i drugi koje ne poznajem.

U postolariji, u kojoj sam ja radio, radilo se od 7 ujutro do 7 naveče, a i duže, a na ekonomiji od 4 ujutro do 9 naveče, sa prekidom od jednog i pol sata u podne. Na radu je stalno bilo batinanja. Najteži posao je bilo vući šlep uz Strug, te se tamo strašno tuklo.

Dok sam ja bio u logoru Gradiška, bile su tamo 13. i 17. hercegovačka satnija, I bosanska satnija, 4. ili 7. satnija Zagoraca, ustaša.

Dana 18. augusta 1943. vraćen sam natrag u Jasenovac, zajedno sa Židovima i Srbima uposlenim na ekonomiji, a za zamjenu za nas 250 došao je meni nepoznati broj Hrvata i muslimana.

Kada sam došao u logor Jasenovac I, odmah sam vidio da su svi logoraši okovani. Razlog tome bio je taj što su neki zatočnici sa ekonomije htjeli bježati. Svi su bili okovani kroz tri dana. U to vrijeme zapovjednik logora bio je satnik Brkljačić, a zapovjednik rada potpukovnik Picilli. Nakon tri dana skinuti su zatočnicima lanci, ali je tada za kaznu uslijedila zabrana odašiljanja pisama i primanja paketa. Uslijed toga zavladao je u logoru neopisiva glad, jer se ujutro dobivala čorba bez soli i masti, a u podne i naveče samo 15 deka kukuruznog brašna bez soli i masti. Čak je u to vrijeme uslijedila zabrana „dodatka“ kod jela. Ljudi su umirali u masama. Koliko sam mogao saznati, naloge za mučenje i ubijanje dobijao je Picilli od Luburića i Pavlovića.

Po mom povratku u lančaru, kamo sam bio udijeljen na rad, od mojih znanaca zatekao sam: ing. Kraše Dodika, ing. Kremena, Vladu Kohna, Münza i Palfija.

U pomenutoj lančari komandovao je ing. Salamon, poslovođa je bio Bela Grünberger, te Rosenberg, koji je bio slobodnjak. Ovdje je bilo i Srba i Hrvata i Židova. Ing. Salamon uživao je povjerenje kod ustaša, jer su navodno od njega potjecali nacrti za „ankericu“. Sa ljudstvom je, međutim, vrlo dobro postupao i mnogima spasio život, naročito Srbima i Hrvatima. Tako je spasio život i Lazi Jankaru, tipografu iz Zemuna, koji je sada kod kuće. Znadem da je spasio jednu grupu najboljih obrtnika, među kojima se nalazio i Daus iz Broda (komunista), zatim Radaš (četvorogodišnji logoraš), Braco Müller (Židov), Jakica Altarac (Židov), Maestro (Židov), Leo Blacha (emigrant iz Beča), Zlatko Kohn iz Požege i drugi. No, za kaznu morali su dva mjeseca hodati okovani.

Lančara je imala veće pogodnosti nego ostali dio logora, jer je bila cijenjena. Hrana je doduše bila ista, samo pojačana mesom i kruhom. Radno vrijeme je iznosilo od 10 do 11 sati dnevno. Likvidacije iz lančare bile su rijetke, jer je Salamon imao velikog utjecaja na Picillia. Međutim, u logoru, naročito u Gradini i u „zvonari“, vršene su masovne

likvidacije. „Zvonara“ je bila tamnica iz koje se nitko živ nije vratio. Tu su ljudi na najgroznije načine mučeni i ubijani. Tu su komandovali rojnik Frković, vodnik Sudar, poručnik Prpić, Zriničić i Alaga. Ljudi su u „zvonari“ često živi rastrgani na komade i tako ubijani u najgroznijim mukama.

Dana 1. februara 1944. prebačen sam u šumsku grupu, kojom su komandovali zastavnik Mihajlović i rojnik Frković. Najteži posao bio je prenos drva iz Krapja i Drenovog Boka za Jasenovac. Rad se obavljao i po najvećem snijegu i kiši. Logoraši su tučeni strahovito. Rojnik Frković tukao je ljude sa ušicom od sjekire. Na tom poslu bio sam jedan mjesec, a zatim sam kao drvosječa prebačen u šumu kraj Gradine i Koštance. Svaki od nas morao je isjeći jedan i pol metra šumskog drveta. Ova šumska grupa nije nikada likvidirana tokom godine, nego je to činjeno samo u jesen, kada je uslijedila masovna likvidacija.

Ovdje sam radio do oktobra 1944, a onda sam opet premješten u lančaru. U šumi su radili i Srbi i Hrvati i Židovi. Sjećam se da su na tom poslu bili jako tučeni: Zoli Laufer iz Vinkovaca, Gamo Weiss iz Broda i Zlatko Kohn iz Vinkovaca. Koliko se sada sjećam, tučeni su samo Židovi, dočim Srbe i Hrvate nisu tukli. Ukupno je ovdje radilo od 100 do 150 ljudi.

Kako sam već ranije rekao, logor je sa jedne strane graničio Savom, a sa svih drugih strana bio je opleten jakom bodljikavom žicom. Iza žice, pak, nalazio se zid visok četiri metra, na kojem je također bila isprepletena žica. Na svakih 150 metara bile su postavljene izvidnice visoke otprilike deset metara. U logor nitko nije imao pravo da uđe, osim onih ustaša koji su imali naročitu dozvolu od logorskog sata. Zapovjednik logorskog sata bio je satnik Prpić (koji je 1941. bio vodnik), poručnik Ante Zriničić, poručnik Mihajlović, poručnik Marko Perković, zastavnik Alaga, zastavnik Silvester Primorac, vodnik Frković, vodnik Mate Horvat, vodnik Mile Sudar, zastavnik Lisac, te vodnik Mandić, koji je kasnije ubijen, i poručnik Šakić koji je direktno odgovoran za desetkovanje i masovno ubijanje Židova.

Godina 1944. bila je krvava kao i godina 1942. Likvidacije su se odvijale jedna za drugom. Židovi su bili desetkovani i strijeljani pred cijelim nastupom.

Iste godine unutar logora osniva se tajna komunistička partija, osnovana pretežno od intelektualaca, a koja je bila povezana sa partizanima. Meni je poznato da su u toj partiji bili dr Bošković, liječnik, ing. Bošković, Nikola Peinović, Živković, veterinar Lacika, kome prezime

ne znam no znam da je iz Broda, pisar iz ciglane kome ime ne znam, grupnik električara kome ime ne znam, sve skupa oko 25 najboljih drugova iz logora. Tu je bio i ustaški satnik dr Marin i njegova žena, liječnik u ustaškoj bolnici, te slobodnjak Rukavina. Svi ovi radili su na organizovanju logora. Ali je stvar otkrivena u augustu 1944, nakon čega su sve učesnike objesili, među njima i dr Marina i ženu mu, zatim Rukavinu, jednog električara i 25 intelektualaca.

Jasenovačke žrtve izvađene iz Save

(Fotografija preuzeta iz knjige „Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji“, izdanje Saveza jevrejskih opština FNRJ, Beograd, 1952)

Koncem 1944. broj zatočenika povećava se na oko 10000 ljudi, pošto su ustaše sve vlakove koji su išli iz Zagreba i za Zagreb zaustavljali i sve domobrane i civile otpremali u logor na likvidaciju. Samo oko 700 Hrvata otpremljeno je na rad u Njemačku.

U momentu pada Beograda i Zemuna, brojno stanje logora smanjilo se sa 10000 na 3500, ne računajući tu one koji uopće nisu bili uvedeni u brojno stanje logora.

Ja sam sve do kraja radio u lančari.

Poznato mi je da je poslije 15. aprila 1945. u logor došla jedna grupa Osječana i Đakovčana, oko 50 ljudi, koje nitko od nas nije mogao vidjeti. U logoru su proveli samo noć a rano ujutro otišli prema izlazu. Kamo su otišli, to ne znam. Vidio sam samo siluete kako kreću prema izlazu. Međutim, kasnije se čulo da su među ovim hapšenjcima bili Tasovac, Golac i dr Glavaš iz Đakova, a Pešutić i dr Bešlić iz Osijeka. Za ostale ne znam ništa, niti mi je sudbina ovih ljudi uopće poznata.

U isto vrijeme, to jest sredinom aprila 1945, počelo je povlačenje ustaša te su tada zatočenike okovane u lance, poslali preko, u Gradinu, na iskopavanje žrtava iz 1941. Cilj je bio da se kosti ubijenih iskopaju i spale, kako zločini ne bi ostavili nikakvog traga. U to doba dopremljeni su u logor i zatočenici iz Sarajeva, koji su odmah poslani u Gradinu na likvidaciju. Bilo ih je oko 450, što muškaraca, što žena. Nakon što su se ustaše povukle iz Osijeka i Đakova, otposlaše opet na likvidaciju jednu grupu Osječana i Đakovčana. Likvidacijom su upravljali Luburić, Picilli, Joja Sudar, Milan Pudić, Ljubo Miloš, Majstorović, Maričić i cijeli logorski sat. Gradina je gorila dvadeset dana od kostiju koje su spaljivali. Poslije spaljivanja kostiju došli su na red i oni iz smanjenog brojnog stanja. Prva grupa od nekih 100 osoba pošla je, navodno, na rad u Lonju, ali se otuda više nikada nije vratila. Druga grupa od oko 500 zatočenika odvedena je, navodno, na rad u Uštice, ali ni ona se nije vratila. Dvadesetog aprila 1945. otpremljeno je 1300 žena i djece u drvene barake, kojih je bilo šest, i tamo zatvoreno. Zatim su te barake polivene naftom, zapaljene i minama dignute u zrak. Nas preostale muškarce, oko 1300 na broju, zatvoriše u jednu dvokatnu zgradu, i to 21. travnja 1945, sa namjerom da i nas unište. Na kraju, noći od 21. na 22. april odveli su radno vođstvo i sve pobili.

Dana 22. travnja, pošto smo vidjeli šta nas čeka, dogovorismo se da ćemo izvršiti udar i da nećemo dati krvnicima da nas jednostavno pobiju. Ja sam se nalazio u prizemlju zgrade u koju smo bili zatvoreni, te mi je poznato da su odluku o udaru donijeli drugovi iz lančare, mehanike, stolarije, postolarije i krojačnice. Znam da su među rukovodjocima udara bili drugovi: Leker (Židov) iz Tuzle, Pfeffermann (Židov) iz Osijeka, Oskar Bruker (Židov) iz Zagreba, Milivoj Popović (Srbin) iz Zemuna, Kurjaković Šerif (Bosanac), dr. Lujo Deutsch (Židov) iz Siska, Daus (komunista) iz Broda, Radoš (Hrvat) iz Zagreba, Braco Müller (Židov) iz Nove Gradiške. Imena drugih se ne sjećam, ali ponovno naglašavam da sam se nalazio u prizemlju zgrade, pa mi oni sa katova

nisu bili poznati. Poznato mi je da je glavni organizator udara bio Oskar Bruker.

Napad je zakazan za devet i pol sati, i to tajno, jer smo se bojali špijuna i izdajica. Sa poklikom „Napred, drugovi!“ provalili smo iz zgrade i odmah ubili dva stražara koji su se pred zgradom nalazili, kao i stražara na cesti, koji je rukovao mitraljezom. Izvidnica sa kapije tukla nas je bombama, dočim su nas izvidnice s lijeve strane, kao i one preko Save, tukle mitraljeskom vatrom. Iz bunkera na cesti u pravcu sela Košutarice, tukli su nas bacačem i mitraljezom. Paljba je bila strašna. Nastalo je strahovito bježanje na sve strane. Ja sam sa jednom grupom drugova obišao izvidnicu, koja se nalazila na kapiji, te sam bježao prema nasipu k Savi, iako je vatra dolazila i s te strane. Bježao sam s Mirom Trautmann, iz Varaždina, koji se je također spasio, Jovom Jagodom iz Sremske Mitrovice, Mamula Stevanom iz Osijeka, Benčić Ivanom iz Zagreba (koji je poginuo), sa malim kurirom iz zapovjedništva, naučnikom iz mljekare i drugima. Ja sam prešao nasip jer nisam bio u kondiciji da preplivam Savu, te sam sa nekolicinom drugova bježao u pravcu šume Košutarica. Tu smo upali u niz bunkera, te smo se probijali kroz unakrsnu vatru. Trčali smo kojih 20 kilometara, dok nismo pregazili rijeku Strug, te smo tek onda bili spašeni. Dalje od šume Košutarica ja sam preuzeo vođstvo nad osam drugova. Nastupali smo prema selu Okučani. Pred Vrbovljanima smo se razišli, a ja sam nastavio put sa drugom Mamulom, nastojeći da se probijemo do Vrbovljana. No, saznali smo da se ovdje nalaze Nijemci, pa smo stoga obišli čak i Okučane i u noći, oko dva sata, prebacismo se preko pruge. Oko sela Bogičevići, bilo je potrebno da se ponovo probijamo kroz ustaške redove jer su se oni povlačili iz Nove Gradiške prema Novskoj. Tu smo upali u front Čerkeza, koji su nas uhvatili, no koje smo uspjeli ubijediti da smo izbjeglice iz Broda i da idemo prema Novskoj. Tako su nas pustili.

Dana 25. IV. 1945. javio sam se komandi mjesta Okučani i tako sam, konačno, gotovo nakon četiri godine zatočeništva, došao u Osijek.

Radi boljeg orijentisanja, prilažem ovom mom iskazu i skicu logora Jasenovac.

Dovršeno.

Vinski

Zapisničar

(pečat)

Langfelder Oton